

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.130
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка,
декану Факультету
суспільно-гуманітарних наук,
доктору історичних наук, професору,
професору кафедри історії України
Віталію АНДРЕЄВУ

Відгук

офіційного опонента **Баукової Анастасії Юрївни**, кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри археології та історії стародавніх цивілізацій Львівського національного університету імені Івана Франка про дисертацію **Кучми Романа Петровича «Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксинського (VI ст. до Р. Х. — I ст. після Р. Х.)»**, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія»

Актуальність тематики дисертаційного дослідження.

Вивчення історії стародавнього світу, а тим більше історії успіху давніх імперій, є популярним та важливим напрямком досліджень. Представники різних галузей наук, від історії, філософії, культурології до економіки та географії звертають свій погляд на спадщину римської держави в надії знайти і виявити секрети її успіху, які можна було б застосувати до сучасного глобалізованого та поляризованого світу. Всебічне вивчення механізмів реалізації державної політики Риму має сприяти отриманню відповіді на питання про ступінь інтегрованості різних територій Середземномор'я та дати відповідь на питання яким чином творилось те, що ми навиваємо Pax Romana.

Із початку антикознавства, як науки, та розвитку античної археології, робились неодноразові спроби простежити ступінь інтеграції різних частин Середземномор'я в єдиний культурний та політичний простір, однак досі немає узгодженої версії розвитку подій з огляду на різновекторність процесів. Саме тому актуальність дисертаційного дослідження Романа Петровича Кучми є беззаперечною, зважаючи на регулярну появу версій та теорій щодо факторів, які сприяли утвердженню римського домінування в регіоні. Теж слід відзначити, що вивчення римської присутності в регіоні Причорномор'я в сучасній українській історіографії має хвилеподібний характер, а представлене до захисту дослідження має заповнити прогалину, що утворилася в нашій науці в останнє десятиліття.

Відгук
сформовано 26.06.2026
Голова спеціалізованої вченої
ради ДФ 26.133.130
з іст. наук, проф. Андреев В.М.

Наукову новизну становить і прагнення дисертанта визначити роль римського нобілітету в інтеграції різних частин Причорномор'я, що відзначались значною неоднорідністю моделей політичного та економічної організації, до єдиного державного механізму, зосередженого в Римі.

Характеристика структури роботи. Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність, оформлення.

Дисертаційне дослідження Романа Петровича Кучми побудоване за проблемно-тематичним принципом, що не викликає заперечень. Дисертація складається із вступу, 4 розділів, які відзначаються внутрішньою логікою (хоч і не завжди зрозумілою для читача) і дають змогу розкрити задум автора, висновків, списку джерел та літератури, а також додатків.

Структура вступу є традиційною для такого роду досліджень та не викликає заперечень, містячи всі необхідні елементи: актуальність обраної теми, мету та завдання, хронологічні та географічні межі роботи, теоретико-методологічні основи дослідження, наукову новизну та практичне значення. Завершує вступ інформація про апробацію результатів дослідження у формі виступів на конференції та публікацій.

У першому розділі дисертант характеризує стан джерельної бази дослідження та стан розробки проблеми у публікації вітчизняних та закордонних науковців. Внаслідок неоднорідності колонізаційних та урбанізаційних процесів в регіоні Чорного моря в добу античності комплекс писемних свідчень не тільки про роль місцевих чи римських еліт в процесах, а й часто про більш глобальні питання політичної історії регіону є вкрай строкатим та неоднорідним за обсягом та тяглістю. Дисертант, з огляду на доволі розлогі хронологічні межі дослідження, розпочинає виклад аналізу джерел від праць грецьких письменників, часто надмірно заглиблюючись у дискусію щодо «романоцентричності» чи етнічної, політичної приналежності чи ідентичності авторів. Також неупередженості викладу відомостей заважає узагальнення автором усіх територій поза Апеннінським півостровом окресленням «периферія», тоді як в досліджуваний час еліти частіше оперували поняттям «ойкумена», а географічна свідомість частіше базувалась на окресленні «наше» (без зазначення чи це «наше» в середині світу чи «наше» на рубежах). У другому підрозділі дисертант показує еволюцію уявлень про механізми та способи реалізації римської політики в ретроспективі досягнень історіографії.

У другому розділі Роман Петрович Кучма поступово і послідовно розкриває теорії про те, чи був Рим полісом та що собою являв римський

нобілітет. Намагаючись пояснити суть організації політичної та економічної потужності Риму автор наводить основні теорії щодо полісу як явища античної історії. Натомість досить суперечливим виглядає твердження, що в Середземномор'ї можна визначити спільний для держав полісного типу знаменник (с. 65) та те, що Рим належав до держав полісного типу (с.66). Така інтерпретація є доволі спрощеною та недостатньо аргументованою з огляду на брак юридичних документів та писемних джерел з доби правління царів в Римі. Також ця частина тексту, на наш погляд, перевантажена твердженнями про експансію Риму та хронологічною невідповідністю, коли боротьба популярів та оптиматів висвітлена раніше, ніж боротьба плебеїв з патриціями, основним важелем якої і було, якраз, виконання (чи самоусунення від) військової повинності, або коли підсумки Союзницької війни викладені пізніше, ніж Пунічних війн (с. 73). Також тенденційним і неактуальним, як на наш погляд, є твердження про «перетворення в час ранньої республіки, що були спричинені експансивною політикою Риму відіграло ключову роль до фундаментальних перетворень нобілітету та розробки імперських механізмів адміністрування. Саме через кризу полісних структур відбулося формування нобілітету як нової політичної еліти, здатної діяти в масштабах імперії.» (с. 74).

У третьому розділі «Становлення римської влади на теренах Понту Евксінського (III ст. до Р.Х. – I ст. після Р. Х.» автор показує основні моменти поширення римських впливів у регіоні Чорного моря. Тим не менше, вважаємо недоцільним так розлоге дискутування про наявність чи відсутність такого більш сучасного, але неактуального для досліджуваної доби поняття «державного кордону». Також слабо прив'язаним до теми дослідження є і обговорення питання організації ліній оборонних споруд в придунайських провінціях чи дискусійність концепцій поширення римських впливів у регіоні, адже предметом дослідження Романа Петровича Кучми мав бути римський нобілітет та його внесок. Такий підхід був би виправданим за умови дослідження виключно політики римлян в регіоні, без пріоритетності самих ініціаторів та виконавців такої політики, тобто нобілітету. Натомість головна увага стосовно титульного для дослідження явища нобілітету зосереджується аж у четвертому розділі дисертації. У розділі Роман Петрович Кучма простежує витoki діяльності представників заможних римських родів та перипетії їх політичної кар'єри. Саме цей розділ має бути «родзинкою» дослідження, адже мав показати діяльність окремої людини на тлі епохальних історичних подій. Як на такий рівень роботи дещо дивним виглядає незнання чи сумніви дисертанта щодо імен нобілів у вміщеній в цьому розділі біографічної довідки (с. 158 – 159, с. 170 – 171),

написання «Лукулл» замість «Лукулл» (с. 160) та висновки про романізацію на Боспорі на підставі матеріалів з Ольвії! (с. 198).

Основні висновки та наукові положення, які представлені в роботі і виносяться на захист, виглядають самостійними, ґрунтовними і цілком переконливими. Вони повністю відповідають меті і в цілому відповідають завданням дослідження. Не зважаючи на загалом позитивне враження від роботи, можна стверджувати, що дисертаційне дослідження не дуже якісно і прискіпливо вичитане та оформлене.

Дисертаційне дослідження Романа Петровича Кучми доповнює певна кількість додатків, які включають у себе карти (частково власної розробки автора), тексти античних джерел із перекладом, схеми та словник грецьких та латинських термінів. Останній викликає певні сумніви щодо доцільності, адже у виносках до дисертації вміщено частину пояснень термінів, а сам вид дослідження (тобто дисертація), як на мене, не потребує такого типу довідника, адже розрахований на коло спеціалістів. Одночасно, відсутність в тексті прив'язки чи відсилки до роз'яснення цих термінів залишає додаток неінтегрованим до роботи. Натомість робота виграла б від залучення скульптурних портретів нобілів, їх візуалізацій в нумізматиці, надгробках, статуях.

Наукова новизна отриманих результатів та повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих працях за тематикою дисертації.

Відповідно до мети дисертаційного дослідження здобувач виконав наукове завдання, яке полягало у цілісній характеристиці ролі нобілітету в політиці Римської республіки в регіоні Понту Евксінського у VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х., на основі аналізу широкого кола писемних і речових джерел. Достовірність основних положень дисертації підтверджується публікаціями, виступами дисертанта на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях. З точки зору новизни є беззаперечно новаторським підхід дисертанта до висвітлення діяльності представників нобілітету з формування та втілення політики римської держави на території самостійних, а згодом клієнтських, союзних держав чи території провінцій. Основні результати дисертаційного дослідження викладені у достатній кількості публікацій та продискутовані на доволі репрезентативній кількості наукових конференцій.

Практичне значення отриманих результатів.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці спеціальних курсів та практичних занять як з проблематики історії

стародавнього світу, історії дипломатії чи культурної антропології, інших дисциплін у вищих навчальних закладах України та за її межами.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

У дисертаційному дослідженні Романа Петровича Кучми на тему «**Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксіньського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)**» порушень норм академічної доброчесності не виявлено. Цитування та ілюстрації з додатків супроводжуються покликаннями на відповідні джерела та літературу, що належним чином оформлені відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав. Праця є цілком оригінальним твором, написаним з дотриманням норм наукової етики.

Зауваження та дискусійні положення.

Загалом позитивно оцінюючи фаховий рівень дисертаційного дослідження одразу хотілось би звернути увагу на дуже розлогі хронологічні межі дослідження та неточності у формулюванні самої теми. Вважаємо, що дисертаційне дослідження не втратило б своєї ваги та цінності виключно в межах III ст. до Р. Х. – I ст. після Р.Х. як часу найвищої римської політичної та економічної активності в регіоні. З іншого боку, ще на етапі затвердження теми мала б бути щонайменше відкоригована верхня межа дослідження, адже загальновідомим є факт завершення періоду такої форми державного правління як республіка у зв'язку із початком одноосібного правління Октавіана Августа у 27 р. до Р.Х., а комплекс наявних джерел дозволяє розкрити тему в межах III – I ст. до Р.Х. З іншого боку, так активно обговорювані у дисертації відносини Риму та Боспорського Царства набувають свого апогею власне у II – III ст. після Р.Х. і заверджена хронологічна межа знову ж таки не є актуальною. Сподіваюсь, ці прикрі недоліки будуть усунені у ході подальшої роботи над текстом публікації.

В тексті неодноразово трапляються твердження, що свідчать про нерозуміння автором ключових понять римської історії. Наприклад померій (названий в тексті помореум (с.122) – це не «свій власний встановлений кордон за грецьким прикладом (с. 67), а лімінальний простір, сакральний простір, встановлений під час заснування міста за етрусською практикою. «Азійська (ефеська) вечірня» не була репресіями (с. 130), а прямим винищенням римських громадян та латиномовних мешканців міст західного узбережжя провінції Азія (яка, в свою чергу, включала не всі поліси Малої Азії (як зазначає автор – «До виконання «вечірні» були долучені й окремі поліси Малої Азії, що підтримали Мітрідата в його війні» (с. 130)). Недоречним є й використання вислову «пацифікація» щодо наслідків описаних подій (сс. 122, 126, 128, 131, 142, 168, 170), адже відомим є той факт, що пацифікація, як історичне явище, пов'язане із

іншим часом та іншою територією. Зазначений в тексті на с. 133 «флотський префект» в правильному написанні мав би звучати як префект флоту.

Суперечливим є і визначення римської «Civitas» як надполісного, доімперського утворення, що є означенням перехідного етапу формування держави від полісної то імперської. Дисертант обґрунтовує це прикладом подібних «надполісних» утворень Еллади, що склались після Пелопоннеських воєн (с. 74), але залишаються незрозумілими підстави проведення таких історичних паралелей. Як і в цьому прикладі, так і загалом, представлене дослідження хибує надінтерпретаціями з точки зору сьогодення, без врахування історичних обставин чи розвитку подій досліджуваної доби!

Загальне враження від роботи покращилось би і внаслідок відсутності в тексті стереотипних тверджень на кшталт «римська військова машина» (с. 113), «східний напрямок експансії», «наявність імперських амбіцій у римлян ще за республіканської доби» (с. 118), «регіональний гегемон» (с. 124, с. 129). У тексті наявні дуже невважені та давно застарілі тези наступного звучання: «Звичний для римлян принцип, що полягав в усуненні загроз і не розширенні за межі Італії (Італії!!!! – прим. А.Б.) замінився імперіалістичним прагненням до прямого та всеохоплюючого контролю над колишніми союзниками» (с. 127) чи «Постійне наростання поборів, мит і конфіскації робили римське панування тут нестерпним для місцевого населення» (с. 128), «Римському впливу у східних провінціях було кинуте виклик.» (с. 129).

Можливо, це, як і висвітлення процесу формування територіальних кордонів провінцій, стало наслідком використання дисертантом концепцій Т.Момзена, які, на сьогоднішній день є дещо застарілими.

Проте найбільше здивування викликає значна увага дисертанта до питань відносин Риму та Македонії (с. 135 – 140, 145 – 151 тощо), детально невизначеної «Еллади», тим більше території Пергамського царства (майбутньої провінції Азія), оскільки ці території не входили і не могли географічно увійти до регіону Понту Евксінського. Ця невизначеність також піднімає питання потреби визначення поняття «східні провінції», якими оперує Роман Петрович Кучма.

Висновки до дисертаційного дослідження таж викликають зауваження. Передусім, серед кола джерел автор зазначає нумізматичні джерела, однак, як такої, частки їх відомостей в тексті не наведено, хоча легенди монет з території провінцій на теренах Малої Азії чи з прикладів карбування Пантікапея є вкрай важливим джерелом для вивчення діяльності нобілітету. Зазначений двохсотлітній досвід наукового осмислення проблеми (с. 202) мало корелюється із твердженнями і цитатами із праць дослідників, адже автор зазвичай

покликається на дані античних джерел чи Т.Момзена, а бачення «сучасних постколоніальних студій» слабо представлені у тексті. Дуже тенденційним та таким, що не відповідає сучасному баченню є твердження «Тому Рим початково позиціонував себе, скоріше як регіональний гегемон із власною зоною впливу, контроль над якою відбувався переважно дипломатичними методами. Відповідно межа поширення римського впливу визначалася не чіткою прикордонною лінією, а мірою пов'язаності з державами-союзницями. Тобто, Рим завойовував народи, а не території.». Викликає подив і той факт, що ця пафосна, але дещо тенденційна конструкція вжита у висновках двічі – на с. 203 та с. 206! У середовищі антикознавців ще від початку ХХІ ст. утвердився підхід до заперечення непомірного та сталого прагнення розширення Риму чи надзвичайної войовничості його правителів чи еліт.

Потребувало б і обґрунтування з боку дисертанта пояснення ним, чому під час характеристики нобілітету та несення його представниками військової повинності, відбулось уникнення такого явища як *cursus honorum*, адже саме це давало доступ до державної діяльності, а не тільки економічна основа чи наявність громадянства як такого.

Значно знижує рівень обґрунтованості висновків відсутність реальних прикладів того, про що йдеться у наступному твердженні: «Контроль за військовою кампанією у регіоні надавала виняткові переваги у політичній боротьбі в самому Римі. Головним виступав економічний інтерес. Виплати у якості контрибуцій, військові трофеї та подарунки ставали основою для формування приватних статків для нобілів. Мирний час пропонував можливість отримання прибутків у якості відсотків та хабарів від діяльності публіканів» (с. 208). Без наведення конкретних прикладів із зазначенням імен нобілів, територій, провінцій чи правителів робить цей фрагмент висновків голосливим та пропагандистським.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Загальний висновок про дисертаційну роботу

Дисертаційне дослідження Кучми Романа Петровича «**Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксінського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)**» характеризується значною актуальністю, новаторством, комплексністю підходу та виконання поставлених завдань, обґрунтованістю основних положень й висновків, та своїм оформленням відповідає спеціальності 032 – Історія та археологія та усім вимогам чинної нормативно-правової бази, зокрема: Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (із змінами, внесеними згідно з Наказом

Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019), «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. №261 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 283 від 03.04.2019, № 502 від 19.05.2023, № 507 від 03.05.2024) та п. п. 6, 7, 8 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 341 від 21.03.2022, № 502 від 19.05.2023, № 507 від 03.05.2024). З огляду на це вважаю, що його автор – Кучма Роман Петрович, заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології та
історії стародавніх цивілізацій
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Анастасія БАУКОВА

Підпис доц. Анастасії Баукової підтверджую.
Вчений секретар Львівського
національного університету
імені Івана Франка, доцент

Ольга ГРАБОВЕЦЬКА